

17- Hayru'l-Buldan (Oş) Risalesi (çeviri yazı, ses bilgisi, şekil bilgisi)**Recep YÜRÜMEZ¹****Ünal ALDEMİR²**

APA: Yürümez, R. & Aldemir, Ü. (2022). Hayru'l-Buldan (Oş) Risalesi (çeviri yazı, ses bilgisi, şekil bilgisi). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 300-321. DOI: 10.29000/rumelide.1073919.

Öz

Türk İslam edebiyatında, geniş yazım alanı ve pek çok örneğiyle karşımıza çıkan fazilet-nâmeler genel olarak şehirlerin faziletlerini anlatan eserlerdir. Bu eserler, İslam medeniyeti için önemli olan şehirlerle ilgili menkıbeleri barındırmaktadır. Bu tür eserlerin Çağatayca yazılmış örneklerinden olan *Hayru'l-Buldan Risalesi (Oş Risalesi)* de Kırgızistan'ın güneybatısında bulunan ve günümüzde ülkenin ikinci büyük şehri olan Oş şehrinin faziletlerini anlatmaktadır. Oş şehri kadim bir medeniyet merkezi olmasının yanı sıra Doğu Türkistan ile Batı Türkistan arasında geçiş noktası olması ve Fergana Vadisi'nin doğuda başlangıç noktası olması hasebiyle coğrafi olarak da önemlidir. Çağatayca dönemine ait bir eser olan *Hayru'l-Buldan Risalesi (Oş Risalesi)* 26 varaktır ve her sayfada 6 satır bulunmaktadır. Eser, 12.5x7.5 cm çapındadır. Eserin yazarı Molla Ömer (Omar) Uzak'tır ancak ne zaman yazıldığı ile ilgili metinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu çalışmamızda eserin çeviri yazısı yapılmış ve eser, ses ve şekil yönüyle incelenmiştir. Bu yolla eserdeki dil hususiyetleri ortaya konmaya çalışılmış Türk lehçelerine de ışık tutacak bazı dil özellikleri üzerinde de özellikle durulmuştur. Metin içerik olarak incelendiğinde ise Oş'un dini açıdan önemini vurgulamak için birçok peygamberden nakillere yer verildiği hatta Hz. Peygamber'den hadis olarak da şehir ile ilgili nakillerde bulunduğu görülmektedir. Bu çalışma ile el yazması, öncelikle Çağatayca üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar olmak üzere Türk dili ve tarihi üzerine çalışmalar yapan/yapacak tüm araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hayru'l- Buldan (Oş Risalesi), Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Çağatayca, Oş

Hayru'l-Buldan (Osh) Tractate (translation writing, phonetics, morphology)**Abstract**

Fazilet-nâmes, which appear in Turkish-Islamic literature with their wide writing area and many examples, are generally works that describe the virtues of cities. These works contain legends about cities that are important for Islamic civilization. Hayru'l-Buldan Tractate (Osh Tractate), which is one of the examples of such works written in Chagatai, also describes the virtues of the city of Osh, which is located in the southwest of Kyrgyzstan and is the second largest city in the country today. In addition to being an ancient civilization center, Osh is also geographically important because it is a transition point between East Turkestan and West Turkistan and the Fergana Valley is the starting point in the east. Hayru'l-Buldan (Osh) Tractate, which is a work belonging to the Chagatai period, has 26 sheets and 6 lines on each page. The work is 12.5x7.5 cm in diameter. The author of the work

¹ Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu (Bişkek, Kırgızistan), recep.yurumez@manas.edu.kg, ORCID ID: 0000-0002-8818-7695 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 01.12.2021-kabul tarihi: 20.02.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1073919]

² Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi (Rize, Türkiye), unal.aldemir@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2660-4414

is Molla Omer (Omar) Uzak, however, there is no information in the text about when it was written. In our study, the translation of the work was made and the work was examined in terms of sound and form. Thus the language features in the work have been tried to be revealed, and some language features that will shed light on the Turkish dialects have been especially emphasized. When the text is examined in terms of content, it is clear that there are narrations from many prophets in order to emphasize the religious importance of Osh, and even there are narrations about the city as hadiths from the Prophet Muhammad. With this study, the manuscript has been presented to the benefit of all researchers who work/will work on Turkish language and history, primarily those who work on Chagatai.

Keywords: Hayru'l- Buldan (Osh Tractate), Phonology, Morphology, Chagatai, Osh

1. Giriş

Türk İslam edebî geleneğinde şehirler hakkındaki menkıbelerin anlatıldığı pek çok eser mevcuttur ve bunlardan birisi de şehirlerin faziletlerinin anlatıldığı fazilet-nâmelerdir. Fazilet-nâmeler öbürleri kadar tanınmamakla birlikte yazım alanı oldukça geniş bir türdür. Özellikle Mekke, Medine, Kudüs, Şam gibi İslam beldeleri hakkında yazılmış olan birçok fazilet-nâme bulunmaktadır (Yılmaz, 2017: 367-369). Bu çalışmada, bu türlere örnek teşkil eden ve konu olarak Oş'un faziletlerini işleyen Hayru'l-Buldan adlı risalenin, çeviri yazısı verilmiş ve eser, ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından incelenmiştir.

Çalışmaya kaynaklık eden el yazması, 12.5x7.5 cm ölçülerinde, arka ve ön kapağındaki cilt üzerinde salbek bulunan, şirazesı deri ve 3 cm, her sayfasında 6 satır yazılı kısım olan bir eserdir. Yazmanın baş kısmı eksik olmakla birlikte eksik kısmın, mevcutlardan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu fazilet-nâmeden başka konuları, (ilmihal konuları) ele aldığı anlaşılmaktadır. Yazma, Molla Ömer Uzak tarafından kaleme alınmıştır; ancak yazmanın üzerinde herhangi bir tarih bilgisine rastlanmamıştır. İmam Nazar Oğlu Molla Umar Uzak'ın Oş'a bağlı Taşlak adlı yerde yaşadığı ve 1904'te Taşkent'te çıkarılmakta olan *Türkistan Vilayetinin Gaziti* adlı yayında Çarın Japonya'ya yenmesi için bir münacaat yayınladığı bilinmektedir (URL1). Hayru'l-Buldan adlı eserin farklı bir taş basma nüshasıyla ilgili *Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l-Buldan" Risalesi* adıyla Hakkı Ünal çalışma yapmıştır. Ancak bu çalışmada eser, çeviri yazı, ses bilgisi, şekil bilgisi açılarından incelenmiş değildir. Ünal'a göre, risalenin yazarı ilmî seviyesi düşük, kendi beldesini yüceltmek için halk arasındaki menkıbeleri toplamış bir kimsedir. Çünkü eserde hadis olarak verilmiş olan bilgiler uydurma hadis kitaplarında dahi bulunmamaktadır (Ünal, 2000: 81).

El yazması eserin faziletlerini anlattığı şehir günümüzde Tanrı dağlarına göçen Kırgızların çoğunlukla yaşadıkları (Çelik, 2020: 471) Oş şehridir. Kırgızistan'ın güneybatısında yer almakta olan Oş, ülkenin Bişkek'ten sonraki en büyük şehridir ve aynı zamanda Oş Bölgesinin de yönetim merkezidir. Şehrin tarihi, yazılı kaynaklarda bin yıl öncesine gitmekle birlikte yapılan arkeolojik kazılarla bu tarih 3.000 yıl öncesine kadar götürülebilmektedir (Buyar, 2019: 14). Şehrin günümüzdeki nüfusu 322.000 iken bölgenin nüfusu 391.000'dir (URL2). Tacikistan, Çin, Özbekistan ile komşuluğu bulunan Oş'un hemen doğusunda Kaşgar bulunmaktadır ve şehir Batı Türkistan ile Doğu Türkistan arasındaki geçiş noktasında yer almakla beraber Fergana Vadisi'nin doğudaki başlangıç noktasıdır. Türk İslam tarihi ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan bu vadi buradan itibaren batıya doğru Maverâünnehir'e kadar uzanmaktadır. Bu yönüyle de şehir önemli bir konuma sahiptir. Oş tarihî çağlardan beri ipekli kumaş dokumacılığı ile ünlü iken (URL3) günümüzde daha ziyade tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır.

Bölgenin kadim şehirlerinden olan Oş'un adıyla ve kuruluşuyla ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler genellikle Hz. Süleyman'a dayandırılan, uzanan rivayetlerdir. Şehrin eteklerinde durulduğu dağın Süleyman Dağı adıyla anılması bunun bir göstergesidir. Rivayetlere göre Hz. Süleyman ordusuyla birlikte Süleyman Dağı'nın eteklerine gelince ordunun önünde giden öküzlerini durdurmak için Sart nidasıyla "Hooş" demiş ve öküzler durmuştur. Daha sonra burada kurulan şehre de Ho-oş sözünden türeme Oş denmiştir (Cumagulov, 2001: 3). Benzer bir efsanede ise Hz. Ademin'in öküzlerine "Uş" demesi üzerine, o beldenin adı da "Uş" olmuş ve zamanla bu Oş'a dönüşmüştür (Brudniy ve Eşmambet, 2017: 378). Manas Destanı'nda ise Oş'a dair şöyle bir rivayet vardır: Manas'ın babası Cakıp, Manas'ı hayata hazırlaması için Oşpur adlı çobanın yanına vermiş ve Manas 5-6 yıl onun yanında kalmıştır. Manas han olunca da Oşpur'a hürmetinden dolayı o civara şehir kurdurmuş ve Oşpur'u da o şehre yönetici olarak atamıştır. Bunun üzerine şehrin adı da Oşpur olarak kalmış ve bu isim zaman içerisinde Oş'a dönüşmüştür (Rısbayev, vd. 2016: 263-264).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına doküman incelemesi denilmektedir. (Yıldırım ve Şims,ek, 2008: 188) Bu bağlamda; incelenen doküman öncelikle çeviri yazıyla Latin harflerine aktarılmış; ardından, elde edilen verilere dayalı olarak metnin dil özelliklerinin analiz ve değerlendirmesi yapılmıştır.

2. Çeviri yazı

54b

(1) bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

(2) bu risāle ḥayru'l-buldān kim ya'ni O- (3) -ş şehrini fażileti turur andağ rivā-(4)-yet kılurlar kim bul ḥadişni 'İmrān ib(ni)

55a

(1) Ḥuşayn, Peyğamber şalla'l-lāhu 'aleyhi ve sellemdin (2) kale'n-nebi 'aleyhi's-selām innā'llahe maşriḳ beldeten (3) ta'alā Oş ve hüve ḥayru'l-buleydeten vallāhü faşale (4) 'alā sāyiruhā ve ehl-i Oş 'alā sāyiri'l-ümem ve yaḥşur-(5)-üne me'a's-ş-şühedā'l-Bedri ve yaḥşuru'ş-şühedā'i'l-e- (6)-nbiyā'i ḥadişniḡ ma'nisi ol kim ḥazret-i

55b

(1) peyğamber şallallāhü 'aleyhi ve sellem 'ināyet kılıp aydılar (2) kim maşriḳ şehride bir şehri bardur atını (3) ḥayru'l-buldān dirler ve şehr-i Oş hem dirler (4) köp yaḥşı şehrdür ve köp fażiletlik erür (5) kıyāmet küni āmennā ve şaddaknā bolğandı ḥalāyık- (6) -lar maḥşür bolurlar ve oşalı kün bu Oş ḥalkı

56a

(1) şehidler birlen şehidü'l-Bedri peyğamber birlen ḥaşr (2) bolurlar ḥazret-i Ebü Hüreyre Ḥazreti Muḥammed Mustafa (3) şallallāhu 'aleyhi vesellemdin eşitirdiler kim yer- (4) -yüzide bir cemā'a ādamlar peydā bolur Nūḥ (5) 'aleyhi's-selāmni neslidin köñülleri katğunı (6) raḥm ümmetlerimni arasında alardın köp fesād-

56b

(1) -lar kilür ve ba'zı şehrlerni tārāc kılıp dīn- (2) -ni gāret kılığaylar ve köp şehrlerni buzğay-(3) -lar Hıday ta'ālā bu Oş şehrinin ol cemā'at-ı (4) bedni şerridin saklağay anıñ üçün bu şehir-(5) -ini belde-i ma'şüm dirler ve taqı Hızeyfe-i Yemāni (6) digen büzrük müştēhidü'l-kirām rivāyet

57a

(1) kılurlar kim hāzretī peygamber 'aleyhi's-selāmdın kim (2) su'āl kıldım yā Rasū'l-allāh bizge Oşnı (3) fazīletidin ve a'māl ü ef'alleridin (4) beyāni kılığ dedim érse hāzret-i rasūl (5) 'aleyhi's-selām yana 'ināyet kılıp aydılar kim (6) Oş ehlini faziletleri köpdür bir yağşı

57b

(1) fazīlet bul turur kim bir cemā'a hālk bar (2) érmişler alarnıñ atını kaçbun dir érmiş- (3) -ler alarnı dīni bī-gāne érmiş Oş hālkı olar (4) birle köp gāzāt kılur érmiş ve taqı müştēhid- (5) -ler andağ rivāyet kılurlar kim her kimerse Oş-(6)-ğa barsa yā bir kice yā bir kün tursa ol kişi günāh-

58a

(1) dın andağ bolğay ve Oş ehlinin (2) bolğay kıyāmet küni hem Oş ehli birlen (3) maşşür bolurlar ve taqı rivāyet kılurlar kim (4) her kişiniñ vaqti yetip Oş şehride (5) kaçā kılsa şevābı yüzidin andağ bolğay ki (6) özge yerniñ şehidler birle berāber bolğay

58b

(1) şevāblar yüzidin andağ bolğay kim a'māl kā- (2) -tipleri bitmekdin 'āçiz kilgeyler ve taqı (3) her kim olar birle namāz okusa cemā'at bolusa (4) kıyāmet küni Oş yeridin baş köter- (5) -geyler ve hāzretī Emīrū'l-Mü'minīn 'Ömer rażıya'l-lāhü 'anhü (6) aydılar kim hāzret-i peygamber şa'l-lallāhü 'aleyhi ve sellem-

59a

(1) -dın andağ rivāyet kılurlar kim peygamber şa'll-a (2) llāhü 'aleyhi ve sellem aydılar kim men birāderim Cebrā'il (3) 'aleyhi's-selāmdın su'āl kıldım kim kıyāmet-(4)-de Oş ehli kim birle haşr bolur Cebrā'il 'aleyhi's-selām (5) aydılar kim sizniñ birle haşr bolurlar ve (6) Emīrū'l-Mü'minīn şāh-ı merdān murtażā 'Alī aydılar

59b

(1) aydılar kim men andağ eşittim hāzret-i rasūl (2) 'aleyhi's-selāmdın kim tañla kıyāmet künde (3) Oş ehli barçaları közleridin yüzler (4) mişl-i āftāb-ı tābān yüzlük ... Burāğ-suvā-(5) -re kopğaylar alarnı hādimleri nürdın kılıçlar (6) kollarığa alıp tekbir ü tehliil ayıtıp feriştelar

60a

(1) şaf şaf tutup ilgerü keyin behişt-(2)-ğa alıp kirgeyler ve hāzretī Hı'āce 'Ukkāşe (3) rażıya'l-lāhü 'anh şāhābe-yi kirām érdiler bu söz-(4)-lerni eşitip bu kelimātnı aydılar kim (5) *tabūni lekūm yā ma'şera'l-acem* ya'ni Oş şehri barça (6) şehirlerini yağşısı turur ve her kim Oşda bir zamān

60b

(1) dem alsa veya bir demi su éçse veya bir loğma ta'āmı (2) yese gür 'azābıdın cān açığıdın ve (3) Mūnker Nekirniñ su'ālidin emīn bolup (4) sırať köfrikidin āsān ötkeyler (5) ve yana hāzret-i Şalmān-ı Fārs-i 'adl-i mehtāb (6) rivāyet kılurlar kim peygamber şalla'lāhü 'aleyhi ve

61a

(1) sellemdin öz mübârek lafzlarından eşittü- (2) -k aydılar kim ol kiçe kim meni âsmânga çıkğanda (3) yeryüzide bir nür kördüm maşrıq sarıdın (4) ol âsmânga çıkıp baradur baķı' güristân- (5) -ı dağı nürğa oşşapdur birâderim Cebrâ- (6) -'ildin suradım bu niçük nürdur dip-

61b

(1) -dür Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm aydılar kim yâ Muhammed (2) ol nür Oş şehridin çıkar ol şehir- (3)-niñ atını Hayru'l-Buldân dirler burun zamân (4) Hâzreti Süleymânı 'aleyhi's-selâm ol şehirde karar (5) tapıp dâd u 'adl kılur êrdiler ve o (6) tağda ol fażiletlik maķâmında bir mescid

62a

(1) bar Hâzreti Süleymân 'aleyhi's-selâm ol (2) mescid içinde maķşûdlarığa yetkenler (3) ve her kim anda barıp êkki rek'at namâz oqu- (4) -sa günâhdın mâder-zâd pâk bolup (5) anıñ içinde hiç günâh qalmağay şevâ- (6) -bı yüzidin andağ bolğay ki tört

62b

(1) yüz rek'at namâz özge yerde namâz oquğa-(2)-n dik bolğay ve Hâzreti peyğamber şalla-lâhu (3) 'aleyhi ve sellem Hâzret-i Mihter Cebrâ'il 'aleyhi's-selâ- (4) -mdın eşitip êrdiler aydılar kim birâderim (5) Cebrâ'il men uş yerde ol fażilet- (6) -liķ maķâmında êkki rek'at namâz oqusam

63a

(1) dip arzu kıldılar êrse şol sâ'at (2) Cebrâ'il 'aleyhi's-selâmğa Allâh ta'âlâdın (3) fermânı boldı kim yâ Cebrâ'il ol tağnı (4) köterip alıp çıkğıl tâ çıkıp ol tađd- (5) -a ve ol fażiletlik maķâmında êkki re- (6) -k'at nemâz oqusun likin andağ

63b

(1) çıkargıl kim Oş halkı tuymasunlar (2) Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm Hüdây 'azze ve celleniñ fermâ- (3)-nı birle Oş tağnı çıkardılar rasûl (4) 'aleyhi's-selâm ol mübârek tağda ve o- (5) -l fażiletlik maķâmında Hâzret-i Süleymân (6) namâz oqup secde tã'at kılğan yerni

64a

(1) tavâf kılıp ve anda êkki rek'at namâz o- (2) -kudılar ve heme ötken peyğamberlerniñ haķları- (3)-ğa du'â kılıp ve günahkâr ümmetlerini Hüdây (4) ta'âlâdın tilediler ve o tağnı yana câyğa (5) yiberdiler Oş halkı tuymadı anıñ (6) üçün kim ol mübârek tağnı atnı bera-

64b

(1) -ber el-küh dirler ve taķı andağ naķl kılur-(2)-lar kim şaħih rivâyetde kiltürüpdürler (3) kim Hâzret-i Yunus 'aleyhi's-selâm Oş şehriğa (4) kilip êrdiler ve Oş halkı olarğa be-tev- (5) -fik imân kiltürüp êrdiler ve köp (6) yıllar ol mübârek tağda ve ol

65a

(1) fażiletlik maķâmında namâz oqup tã-(2) -'at kılıp Oş şehride êkenler neçe (3) vaķtdin soñ Oş ehliğa Hâzret-i (4) Süleymân 'aleyhi's-selâm hem Oş şehriğa (5) kilip taħtlarını ol mübârek tağğa (6) kurdılar Oş şehri olarğa hem

65b

(1) be-tevfik imān kültürüpdüler ve (2) Süleymān 'aleyhi's-selām Oş ehlini (3) haqlarına du'ā kıldılar (4) (5) (6)³ şehir-i Oşğa küfr karar tapmadı

66a

(1) andın son Oş ehli Hazret-i Süleymān (2) 'aleyhi's-selāmğa aydılar yā peygamber Huday ta'ālā (3) padişah-ı 'ālem bu Oş şehrini suy azlık kıladur (4) munca kişiğe kifāye kılmaydur ve eger siz bir (5) 'ilac kılıp su kültürseniz bihraç bolur (6) érdi iltimās kıldılar andın son Hazret-i

66b

(1) Süleymān 'aleyhi's-selām taht kılıp ve bularnı emri (2) kıldılar kim ol tağ kim sunı turar érdiler (3) ol tağnı kisip sunı akuzuñlar didiler (4) derhāl Süleymān peygambeni emriylen ol tağnı (5) kisip sunı akuzdılar andın keyin ol zamandın (6) bu zamāngāça Oş şehri sir-āb boldı

67a

(1) dipdürlü ve taqı H'āce Yemānī gāzi (2) digen 'aziz bu Oş şehriğe kilip érdiler (3) ol 'aziz hazret-i 'İsā 'aleyhi's-selāmın dīnler- (4) -iğa érdiler müddet ékki <yüz> yıl bir namāzda Huday 'azze (5) vecelleğa tā'at ve 'ibādet kılıp érdiler ol (6) vaqtdē Oş ehli faziletidin eşitip

67b

(1) Rabbü'l-'azzetdin tiler kim ey Bār-Hudāyā (2) meniñ hem haşrım Oş ehli birle bolsun dip Hudā- (3) -y ta'ālā du'ālarını icābet kıldı bu Oş şehrid- (4) -e każā kılıpdurlar ve olarnıñ türbetleri (5) nemāzgāh yatavgı dağı tağnı éteğide turur ve taqı (6) Medine'ni Münevveredin ba'zı büzrükler olarnı

68a

(1) ziyāretleriğe kilipdurlar ve yana 'aziz bir (2) 'İmrān hāş atlık Oş şehriğe bar ékenler (3) sipahsālar leşker érdiler köp küffār (4) birlen gāzāt kıılır érdiler künlerde bir kü- (5) -n küffār birlē gāzāt kılıp érdiler tünler- (6) -iğa köp gerd oturup érdi el-hāl ol tü-

68b

(1) -tünni katıp érdiler ol tünni ayta (2) kirin ékki hıst talā tüşüptür ve olar (3) kabirleriğe koyupdurlar ol 'aziz-(4)-ni kabirleriğe nemāzgāhğa yavuğ turur olarnı (5) kabirini ziyāret kılsa her murādı maşşudı bolsa (6) Huday ta'ālā rivāyet kılğay vaqti andağ rivāyet

69a

(1) kılurlar kim İmām İshāk veli atlık 'aziz (2) bar érdiler özleri Oş şehridin ér- (3) -diler ve Mekke halkı olarğa iltifātları köp (4) érdi ve olarnıñ mülāzemetide bar ékendür- (5) -ler kim meşcid vaqt ékenler ya'ni aytpdurlar (6) kim şunça 'aziz büzrük ve erler barçası

69b

(1) Oş şehrini faziletidin ve sebebidin (2) Oşda fevt tapıp medfün boldılar ve taqı (3) H'āce Ahmed Erkam atlık bir 'aziz Oş şehir- (4) -iğa bar érdiler olar hem şahib keşf érdiler (5) ol 'azizni bir kerāmetleri ol érdi kim (6) uş vaqtdē Oş ehli bir kurgan binā kılıp

³ 4. 5. satırlar ve 6. satırın başı mükerrer yazıldığı için tarafımızdan metinden çıkarılmıştır.

70a

(1) érdiler bir uluğ taş ol qurğanga (2) yavuq érdi Oş ehlini (3) hayâlleride bul érdi kim oşal 'azîm (4) taşnı qurğanga étip qoyalek qurğa- (5) -nıñ ibtidâsı şol taş birle bolsun (6) dip érdiler el-hâl uluğ kiçik

70b

(1) yığılıp kilip zūr kılsalar ol taşnı (2) ornıdın te Bret'almadı 'aciz ve hayrân bo- (3) -lupdurlar ahıru'l-emr uluğ kiçik hażret (4) H'âce Ahmed Erkamnı aldılarığa kitip ilticâ (5) kiltürdiler h'âce Erkam aydılar édiler (6) kim sizler barıñlar biz hem meded qılğay-

71a

(1) -miz dédiler andın soñ H'âce Ahmed (2) Erkam özleri yalğuz kilip ol 'azîm taşnı (3) kerāmât kılıp köterip iltip qurğan- (4) -nı tamığa qoydılar el-kışsa qurğanı tamı ol (5) taş birlen binâ bolupdur ve yana andağ rivāyet (6) qılurlar kim H'âce Ahmed Nerm H'âce Ahmed

71b

(1) Erkam on bir Ahmedni ékkisidürler kim bir kün ribāt (2) havz-ı sım-keşde ékeven va'z aytur édiler (3) buqalar qaçqırıp olarğa köp teşviş berip- (4) -dürler H'âce Ahmed-i Nerm aydılar kim ey buqalar köp (5) sözlemeñler didiler ol zamāndın bular (6) menğaça ol söz bilen buqalar ol havzda

72a

(1) hiç ün çıkarğanı yoq ve hiç kim o- (2) -l havzda bukanı avāzını eşitgeni yoq (3) dipdürler ve taqı naql qılurlar kim bir kün (4) H'âce Ahmed Nerm Ribāt-ı havz meskende tahā- (5) -ret kılıp olturenlarında behişt (6) hürileri o 'azizniñ közleriğa körünüp

72b

(1) yā H'âce Ahmed Nerm közüñizni bizni (2) sarı kılıñ ve mübārek yüziñizni bizd-(3)-in ögürmeñ kim bizler sizniñ (4) aytkanlarıñızdur-miz biliñ kim tañla (4) namāz-ı pişin vaqtide merg şerbetin (5) içip bizge қоşulur-siz dédiler

73a

(1) el-hal tañlapsı Hażret-i H'âce Ahmed (2) Nermğa kâfirler uruş gavğa kılıp (3) kildi ve Hażret-i H'âce Nerm kâfirler birle (4) uruşup ve derece'ı şehādetğa yettiler (5) H'âce Ahmed Erkam ve H'âce Ahmed Nerm ékki (6) büzruk var oşol tañnı ve dāmeneside

73b

(1) Ribāt-ı Havz-ı Simkeşde medfün bold-(2)-ılar her kim ol ékki 'azizni ziyāret kılsa (3) Haq sübhānehü ve ta'ālā cümle murād-ı maqşudı (4) bolsa yetkürgey ve taqı rivāyet kılar (5) kim Hażret-i Aşaf ibn Burhıyā büzruk (6) Hażret-i Süleymān 'aleyhi's-selāmı tağa-

74a

(1) -ları érdiler ve hem vezirleri (2) érdiler olardıñ köp kerāmāt zā-(3)-hir bolğanı érdiler bir kerāmātları (4) ol érdi kim Belkısniñ tahtını köz yumu -(5) -p açğunça kiltürüp érdiler anda-(6)-ğ kim Perverdigar-ı 'ālem öz kelāmıda haber

74b

(1) beripdür kavluhü ta'ālā “*kāle'l-lezī 'indehü* (2) *'ilmun mina'l-kitābi⁴ ene ātike [bihī] kable en yer[tedde] ileyke* (3) *tarafūke⁵*” ve ‘aḳāyid kitābnı mes'elesidür kim (4) evliyālarını kerāmātu ḥaḳdur Ḥazreti (5) Aṣaf ibn Burḥıyā Oşda mescid ziyāretde (6) vefāt tapḡan ērmışler Ḥazret-i Süleymā-

75a

(1) -n 'aleyhi's-selām ḥayālleride bu (2) ērdi kim Ḥazret-i Aṣafnı maḡrīb (3) sarıḡa alıŝıp ketgiler Cebrā'ıl 'aleyhi's-selām (4) Süleymān 'aleyhi's-selāmḡa ḥaber berdi kim Ḥuda-(5)-y 'azze ve celleniḡ emri buldur kim Aṣaf- (6) -nı Oş yeride defn kılısun her kimni

75b

(1) tileḡi ve ḥaceti bolsa Ḥazreti Aṣaf (2) ibn Burḥıyānıḡ ziyāret kılısa ve her murādı (3) maḳşudı bolsa revā kılur-men ve müşkil (4) eşlerini āsān kılur-men her murā- (5) -dı maḳşudlıḡa yetkürür-men dip aytu- (6) -r her kim tileḡi ve ḥaceti bolsa revā bolur

76a

(1) ve yana rivāyet kılurlar kim Ḥazret-i Süleymā- (2) -n 'aleyhi's-selāmınḡ zamānların tö-(3) -rt miḡ yıl olturup ērdi kim (4) bu risāle münderic boldı dipdür ol (5) zamānda kıble Beytū'l-Maḳdis ērdi ve namāz- (6) -nıḡ Beytū'l-Maḳdis bakıp okur ērdi-

76b

(1) -ler bizniḡ peyḡamberimizniḡ zamānlarıda (2) kıble Ka'be boldı andaḡ kim Ḥaḳ ta'ālā kelām-ı (3) meciddde ḥaber beripdür kim kavluhü ta'ālā “*vecheke* (4) *şaṭra'l mescidi'l-ḥarām⁶*” bu kıble Ka'be bolmaḳıḡa (5) delālet kılur ve yana andaḡ rivāyet (6) kılurlar kim kıyāmet küni āmennā ve şaddaḳnā

77a

(1) bolḡanda Oş yeridin nece miḡ (2) şadıḳ ērenler ve nece miḡ Ḳurān- (3) -ḡ'ān ērenler ve nece miḡ ehl-i seḡāvet (4) ehl-i sa'ādet ērenler ve nece miḡ (5) namāzilar ve nece miḡ şehidler (6) ve nece miḡ 'aziz meşāyitḡ ērenler (7) Oş yeridin baş köter-

77b

(1) -geyler ve taḳı andaḡ (2) naḳl kılurlar kim her kim kıçesi Oş yer-(3)-inde ṯā'at kılısa şevābı yüz yerin and- (4) -aḡ bolḡay ki hac becā (5) kiltürmiş dik bolḡay ve yetmiş (6) miḡ mertebe ḡazāt kılgān dik bolḡay

78a

(1) ve taḳı her kim bu risāleni oḳusa yā oḳutu- (2) -p eşitse yā tapıp öziḡe saḳlasa (3) cemī' enbiyā ve evliyālar ol kıŝiḡe meded (4) terbiyet kılısa anıḡdın ḡoşnüd bolḡa-(5)-ylar taḡla kıyāmet küni sefā'at (6) kılgaylar ol kıŝiyi pīr-i behişt

4 yazmada: yu'āllimu'l-kitābi.

5 Kuran: 27/40.

6 Kuran: 2/144.

78b

(1) ve tarīkat-i ḥazret-i sulṭānū'l-ʿarifin (2) Ḥʿāce Aḥmed Yesevī ayıtpdurlar kim her kimesi (3) bu duʿānı künde üç mertebe okusa eger oku- (4) -yʿalmasa özige saklasa Ḥazreti Ḥızır ʿaleyhiʿs-selām (5) körünüp aña meded ve terbiyet kılıp hem (6) kiçe hem kündüz hem-rāh bolup yürgeyler

79a

(1) devlet ve mertebesi ziyāde bolğay ve yüz (2) yegirmi beş yıl ʿömr-i ṭabʿıdin naşib kılğay (3) ve heme kılğay yamān ʿamelini yaḥşılıkge mübeddel (4) kılğay ve her ṭaleb-i müddeʿası bolsa tegürgey ve a- (5) -nıñ kesb-i kārığa ve ḥānedānığa künden (6) tünge bereket bergey ve her kim şek kiltürse

79b

(1) kāfir bolğay neʿūzu billāhi min zālīke (2) duʿā: bu turur bismiʿr-raḥmāniʿr-raḥīm emānan minke (3) yā seyyideʿl-mürselin unṣurnı bi-ḥaḥḳı bismiʿr-raḥmāni- (4) -ʿr-raḥīm

temmet el-kitābu (5) bi-ʿavniʿl-melikiʿl-vehhā- (6) -b bi-raḥmetike (7) yā erḥameʿr-rāḥimīn

80a

(1) tū-be-tū fişḳ u ḥarāmī lā-yenām⁷

İn kitābet rüz-ı çehārşenbe tamām

Her ki ḥāʿned duʿā ṭamaʿ dārem

Zān ki men bende günehkārem

Raḳama Molla Ömer Uzaḳ

3. Dil özellikleri

Ses bilgisi.

Ünlü Olayları

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi: *şehrini* 54b/3

Başta ünlü düşmesi: d>y: *yéberdiler* 64a/5 (*ıda bér> iyéber> yéber*) (Argunşah, 2018: 105)

Ortada ünlü düşmesi (kelime birleşmesi neticesinde): *bolurlar* 56a/2 (*bol> bu+ol*) (Argunşah, 2018: 105)

Ünlü Birleşmesi: *ék+ev+len* 71b/2 (*éki+egü> ékegü> ékev*)

Ünsüz Olayları

ķ>ḣ: *yaḥşı* 55b/4, *oḥşapdur* 61a/5

⁷ Uyumadan, sürekli günah ve haramla bu kitabın yazımı çarşamba günü tamamlandı. Bu kitabı kim okursa ondan dua bekliyorum. Çünkü ben günahkâr bir kulum.

m>b: *burun* 61b/3

t>d *dérler* 61b/3, *dék* 77b/5

b>y *suy* 66a/3

g>k: *kiçik*

p>f: *köfrikidin*

d>y: *keyin* 60a/1

g>w>v: *ék+ev+len* 71b/2

v>y>g: *ögürmeñ* 72b/3

y türemesi: *yıg+la-p* 70b/1

ünsüz ikizleşmesi: *ékki* 62b/6

r düşmesi: *bilen* 71b/6, *édiler* 70b/5

Çağataycada t>d değişimi sonucu *tağı> dağı, tağ> dağ* olması gerekirken bu ses değişimleri metinde bulunmamaktadır. *tağı* 58b/1, *tağ* 66b/2

Metinde tonlu tonsuz uyumu bulunmamaktadır (Oşda 60a/6, *yaşılıkge* 79a/3). İki ve daha çok heceli isimlerin sonlarındaki k/g/ğ seslerinin varlığını korumaktadır (*andag* 58a/1, *uluğ* 70b/3). Bunlar dışında eski Türkçede *sub*, Çağataycada ise *su* (Güzeldir, 2002: 357), *suv* veya *suu* (Ünlü, 2013: 1012) olan sözcük, Nevaî Divanı'nda olduğu gibi (Eckmann 2009: 139) bir yerde *suy* 66a/3 (b>y) şeklinde bulunmaktadır. Bu durum *eb>ew>öy*, *üy* (Yürümez, 2020: 31-32) *seb>sew>sev* değişimlerinde sıkça karşımıza çıkmaktayken *su* sözcüğünde sık görülen bir durum değildir. Çağataycada var olan “é” metinde de bulunmaktadır (*éşlerini* 75b/4, *érür* 55b/4). Arapça ‘*aciz* kelimesi bir yerde ‘*açiz* (58b/2) olarak yazılmıştır. 58b/2. Metinde, Türkçe kelimelerin yazımında “p/b” karışık olarak bulunmaktadır, *tüşüptür* 68b/2.

Oğuzcanın etkisiyle Çağataycada yuvarlaklaşma olabilmektedir. Metnimizde buna birçok örnek bulunmaktadır. *ilgerü* 60a/1, *éşittük* 60a/1-2, *tuymasunlar* 63b/1 gibi.

Şekil Bilgisi

Yapım Ekleri

İsimden İsim Yapma Ekleri

+**ğı**: *yat-av+ğı* 67b/5

+**lığ**, +**lık**, +**lik**, +**lük**: *mağşüd+lığ* 75b/5-6, *at+lık* 68a/2, *az+lık* 66a/3, *fażilet+lık* 55b/4, *yağşı+lik+ge* 79a/3, *yüz+lük* 59b/4-5

Fiilden İsim Yapma Ekleri

-av: *yat-av+ğ* 67b/5

-én: *ér-en+ler* 77a/2 77a/3

+k (g): *tile-g-i* 75b/1

-ma: *kal-ma-ğay* 62a/5-6, *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4, *tap-ma-dı* 65b/6, *tuy-ma-dı* 64a/5

-mAķ: *bol-maķ-i+ğ* 76b/4, *bit-mek+din* 58b/2

-uş: *ur-uş* 73a/2

İsimden Fiil Yapma Ekleri

+IA: *söz+le-meñ-ler* 71b/5, *tañ+la* 59b/2 72b/4 78a/5, *tañ+la-p+sı* 73a/1, *yığ+la-p* 70b/1

Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-a-: *sur-a-dım* 61a/6-61b/1

-ar : *çık-ar-ğan+i* 72a/1-2

-kür, -kır (<-gUr-): *yet-kür-gey* 73b/4, *kaç-ķır-ıp* 70b/3

-t, -tür: *ayla-t-ıp* 71a/3-4, *ay-t-ur* 71b/2, *kil-tür-di-ler* 70b/5, *kil-tür-miş* 77b/5

-ul: *koş-ul-ur-siz* 72b/6

-ış, -uş: *al-ış-ıp* 75a/3, *ur-uş-up* 73a/4

-uz: *aķ-uz-dı-lar* 66b/5, *aķ-uz-uñ-lar* 66b/3

-ün: *kör-ün-üp* 72a/6 78b/5

-ür : *tig-ür-gey-niñ* 79a/4-5, *tig-ür-ür-men* 75b/5-6

İsim Çekimi**Çokluk Eki**

-ış: *al-ış-ıp* 75a/3

+IAR: *ādam+lar* 56a/4, *aldı+lar+i+ğ* 70b/4, *barça+lar+i* 59b/3, *buķa+lar* 71b/3-4 71b/4 71b/6, *büzrük+ler* 67b/6, *er+ler* 69a/6, *ér-en+ler* 77a/2 77a/3 77a/4 77a/6, *hādım+ler+i* 59b/5

İyelik Ekleri

+ım, +im: *haşır+ım* 67b/2-3, *birāder+im* 59a/2, *ümmet+ler+im+ni* 56a/6-56b/1

+iğ: *men+iğ* 67b/2-3

+I / +sI: *şerbet+i+n* 72b/5, *at+i+nı* 55b/2, *ara+sı+da* 56a/6

+imiz: *peygamber+imiz+iğ* 76b/1

+ııız, +iğüz, üğiz: *yüz+iğüz+ni* 72b/2-3, *ayt-қан+lar+iğiz dur-miz* 72b/4, *köz+üğiz+ni* 72b/1

+larI: *kol+larI+ğa* 59b/6

Zamir “n”si

+n: *yer+i+n+de* 77b/3-4, *şu+n+ça* 69a/6, *yer+i+n+de* 77b/2-3. Zamir n’sinin kullanılmadığı sözcükler de bulunmaktadır. *ara+sı+da* 56a/6-56b/1

Aitlik Eki

+ki: *köfri+ki+din* 60b/4

Durum Ekleri

Yalın Durum

İlgi Durumu Eki

+nı: *Oş+nı faziletidin* 57a/2-3

+nıı, +nıı: *alar+nıı* 57b/2-3, *Belkıs+nıı* 74a/4-5 *kurğa+nıı* 70a/4-5, *kışı+nıı* 58a/4, *peygamber+ler+nıı* 64a/2-3, *şehr+nıı* 61b/2-3

+sı, +si: *barça+sı* 69a/6, *ara+sı+da* 56a/6-56b/1, *ibtidā+sı* 70a/5, *yağış+sı* 60a/6, *kiçe+si* 77b/2-3, *emne+si+de* 73a/6

+i: *yer+i+n+de* 77b/3-4

Belirtme Durumu

+1, +(y)i: *barça+lar+1* 59b/3, *fermān+1* 63a/3, *açığ+1+dın* 60b/2, *aldı+lar+1+ğa* 70b/4, *süleymān+1* 61b/4, *uşal+1* 55b/6, *fazilet+1* 54b/3, *emr+1* 66b/1, *ķabr+ler+i+ğa* 68b/3, *ķabr+i+(n)i* 68b/5, *kışı+yi* 78a/6

+nı, +nı: *alar+nı* 57b/3, *āşaf+nı* 75a/2, *buķa+nı* 72a/2, *evliyā+lar+nı* 74b/4, *su+nı* 66b/3, *aķmed+nı* 71b/1, *bed+nı* 56b/4-5, *kim+nı* 75a/6,

+ın: *zamān+lar+m* 76a/2-3

+n: *şerbet+i+n* 72b/5

Yönelme Durumu

+e: *ziyāret+e* 74b/5

+**ğa**, +**ge**: *cāy+ğa* 64a/4, *ehli+ğa* 65a/3, *kāri+ğa* 79a/5, *bolmaq+i+ğa* 76b/4, *biz+ge* 57a/2, *kişi+ge* 66a/4, *nerm+ge* 73a/3

Bulunma Durumu

+**dA**: *havz+da* 71b/6 72a/2, *maḳām+da* 65a/1-2, *namāz+da* 67a/4, *ara+sı+da* 56a/6-56b/, *oş+da* 60a/6, *kün+de* 78b/3-4, *mesken+de* 72a/4-5, *emne+si+de* 73a/6

Ayrılma Durumu

+**dın**, +**din**: *nūr+dın* 59b/5, *sarı+dın* 61a/3, *günāh+dın* 62a/4, *kün+dın* 79a/5, *bit-mek+dın* 58b/2, *sebeb+i+dın* 69b/1,

Eşitlik Durumu

+**ça**, +**nca**: *şu+n+ça* 69a/6, *men+ğa+ça* 71b/6, *zamān+ğa+ça* 66b/6, +**nca**: *mu+nca* 66a/4

Vasıta Durumu

+**ylen**: *emr+i+ylen* 66b/4

+**la**: *tañ+la*

Sayılar

Asıl Sayılar

bir 68a/1, *ékki* 62a/1, *üç* 78b/3, *tört* 76a/2-3, *beş* 79a/2, *elli* 70b/4, *yüz yegirmi beş* 79a/1-2, *yetmiş miñ* 77b/5-6, *tört yüz* 62a/6-62b/1,

Topluluk Sayıları

+**evlen**: *ék+evlen* 71b/2

Zamirler

Kişi Zamirleri

men 59a/2, *biz* 70b/6 (*bizge* 57a/2), *siz* 66a/4 (*sizler* 70b/6, *sizni* 72b/1, *sizniñ* 72b/3), *olar* 57b/3 (*olarğa* 64b/4, *olarını* 67b/6, *olarınıñ* 69a/4, *olardıñ* 74a/2)

İşaret Zamirleri

bu 56b/6, *bul* 54b/4, *o* 64a/4, *uş* 62b/5, *oşalı* 55b/6, *oşol* 73a/6.

İsim-Fiiller

bit-mek+din 58b/2

Sıfat Fiiller

-en: *ér-en+ler* 77a/2

-ğan, -gen, -қан, -ken: *çık-ğan* 61a/2, *bol-ğan+da* 77a/1, *oķu-ğan* 62b/1-2, *dé-gen* 56b/6, *eşit-gen+i* 72a/2, *ayt-қан+lar+ıñız+dur+miz* 72b/4, *yet-ken-ler* 62a/2

Zarf Fiiller

-a+: *ayt-a-kir-in* 68b/1-2, *bar-a-dur* 61a/4-5, *ķıl-a-dur* 66a/3

-ğunça: *aç-ğunça* 74a/5-6

-ken: *bar-é-ken+dür-ler* 69a/4-5, *é-ken+ler* 69a/5, *öt-ken* 64a/2-3, *yet-ken-ler* 62a/2

-p, -ıp, -ip, -up, -üp: *di-p* 63a/1, *oķu-p* 78a/1-2, *oķsa-p-dur* 61a/5-6, *yıģla-p* 70b/1, *al-ıp* 59b/6, *al-ış-ıp* 75a/3, *bar-ıp* 62a/3-4, *ét-ıp* 70a/4-5, *iç-ıp* 72b/6, *ķil-ıp-ér-diler* 67a/2, *bol-up* 58b/3, *tur-up* 76a/2-3, *ur-uş-up* 73a/4, *kör-ün-üp* 72a/6, *tüş-üp-tür* 68b/2

-a lek: *ķoy-a+lek* 70a/4-5

Fiil Çekimi

Şahıs Ekleri

1. Zamir meşeli şahıs ekleri.

-men: *ķıl-ur-men* 75b/3, *tig-ür-ür-men* 75b/5-6

-miz: *ķıl-ğay-miz* 70b/6-71a/1, *dur-miz* 72b/4

-siz: *ķoş-ul-ur-siz* 72b/6

-lar: *bol-ur-lar* 55b/6, *dé-r-ler* 56b/5

2. İyelik meşeli şahıs ekleri.

-k: *eşit-tü-k* 61a/1-2

-ıñız: *ķil-tür-se-ıñız* 66a/5-6

-lar: *ay-dı-lar* 55b/1

3. Emir menşeli şahıs ekleri.

-ğıl, -ğil : *çık-ar-ğıl* 63b/1, *çık-ğıl* 63a/4-5, *ket-ğil* 75a/3

-sun: *bol-sun* 67b/2-3, *ķıl-sun* 75a/6

-ıñ, -ıñ, -ıñ, -uñ: *ögürme-ıñ* 72b/3, *ķıl-ıñ* 57a/4, *bil-ıñ* 72b/4, *bar+ıñ+lar* 70b/6-71a/1, *aķ-uz-uñ-lar* 66b/3

Basit çekim**Bildirme kipleri****Görülen geçmiş zaman**

-dı-m, -di-m, -dü-m, -ti-m: *kıl-dı-m* 57a/2, *sur-a-dı-m* 61a/6-61b/1, *di-dı-m* 57a/4, *kör-dü-m* 61a/3, *eşit-ti-m* 59b/1

-dı,-di: *kıl-dı* 67b/3-4, *tap-ma-dı* 65b/6, *tuy-ma-dı* 64a/5, *ber-di* 75a/4-5, *kat-ıp-ér-di-ler* 68b/1-2

-tü-k: *eşit-tük* 61a/1-2

-dı-ler, di-ler, -ti-ler: *aķ-uz-dı-lar* 66b/5, *ay-dı-lar* 55b/1, *é-di-ler* 70b/5, *yet-ti-ler* 73a/4

Öğrenilen Geçmiş Zaman

-miş: *ér-miş* 57b/3, *kil-tür-miş* 77b/5, *dirér-miş-ler* 57b/2-3, *bar+ér-miş+ler* 57b/1-2

-ıp, -ip, -up Dür-: *kıl-ıp-dur-lar* 67b/4, *eşit-ip-dir-ler* 56a/3-4, *kil-ip-dur-lar* 68a/1, *kil-tür-üp-dü-ler* 65b/1, *bol-up-dur* 71a/5, *bol-up-dur-lar* 70b/2-3

Geniş Zaman

-r, -ar,-ur , -ür: *tile-r* 67b/1, *di-r-ler* 55b/3, *çık-ar* 61b/2-3, *çık-ar-dı-lar* 63b/3, *çık-ar-gül* 63b/1, *ay-t-ur* 71b/2, *bol-ur* 56a/4, *kıl-ur* 57b/4-5, *kıl-ur-lar* 54b/4, *kil-ür* 56b/1-2

Şimdiki Zaman

-ıp –dur-: *çıkıp baradur* 61a/4, *ay-t-ıp-dur-lar* 69a/5, 78b/2

Gelecek Zaman

-ğay, -gey, -kay, -key: *bol-ğay* 58a/1, *kal-ma-ğay* 62a/5-6, *kıl-ğay-miz* 70b/6-71a/1, *bol-ğay-lar* 78a/4-5, *buz-ğay-lar* 56b/2-3, *ber-gey* 79a/6, *tig-ür-gey-niñ* 79a/4-5, *kil-gey-ler* 58b/2, *yür-gey-ler* 78b/6, *saķla-kay* 56b/4-5, *öt-key-ler* 60b/4

Tasarlama Kipleri**Emir Kipi**

-sun: *bol-sun* 67b/2-3, *kıl-sun* 75a/6, *oķu-sun* 63a/6, *tuy-ma-sun-lar* 63b/1

-göl, -göl : *çık-ar-göl* 63b/1, *çık-göl* 63a/4-5, *ket-göl* 75a/3

-ıñ, -ıñ, -ıñ,- uñ: *ögürme-ıñ* 72b/3, *kıl-ıñ* 57a/4, *bil-ıñ* 72b/4, *bar+ıñ+lar* 70b/6-71a/1, *aķ-uz-uñ-lar* 66b/3

Şart Kipi

-sa, -se: *oķu-sa-m* 62b/6, *al-sa* 60b/1, *bar-sa* 57b/6-58a/1, *bol-sa* 68b/5, *kil-tür-se-ıñız* 66a/5-6, *éç-se* 60b/1

eşit-se 78a/2, *kil-tür-se* 79a/6, *kil-tür-se-ñiz* 66a/5-6, *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4

İstek Kipi

-ma-y: *kıl-ma-y-dur* 66a/4

Gereklilik

Birleşik Çekim

Hikâye Birleşik Zaman

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

-ip ér, -p ér, -up ér, -üp ér: *kil-ip ér-di-ler* 64b/4-5, *dé-p ér-di-ler* 70a/6, *kil-tür-üp ér-di-ler* 64b/5, *oltur-up ér-di* 68a/6, *kil-tür-üp ér-diler* 64b/5, *eşit-ip-ér-di-ler* 62b/4

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Geniş Zamanın Hikâyesi

-r ér, -ur ér-: *oku-r ér-di-ler* 76a/6-76b/1, *kıl-ur ér-di-ler* 68a/4-5, *bol-ur ér-di* 66a/5-6

Rivayet Birleşik Çekimi

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

-ğan ér-: *tap-ğan ér-miş-ler* 74b/6-75a/1

Geniş Zamanın Rivayeti

-r ér-: *dır ér-miş-ler* 57b/2-3

Şart Birleşik Çekimi

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

-dı érse: *dé-di-m érse* 57a/4, *kıl-dı-lar érse* 63a/1

Geniş Zamanın Şartı

Fillerde Olumsuzluk

-ma-, -me-: *tebre-t-al-ma-dı* 70b/2-3, *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4, *kıl-ma-y-dur* 66a/4, *kal-ma-ğay* 62a/5, *ögür-me-ñ* 72b/3

Fiillerde Soru

Ek-Filler

é-: *bar-é-ken+dür-ler* 69a/4-5

bol-: *haşır bolurlar* 56a/1-2

ér-: *bar ér-di-ler* 69a/3, *bar ér-miş+ler* 57b/1-2, *beytü'l-makdás ér-di* 76a/5-6, *bu ér-di* 75a/1-2, *keşf ér-di-ler* 69/4, *leşker ér-diler* 68a/3, *köp ér-di* 69a/3-4, *tağaları ér-di-ler* 73b/6-74a/1

kitlür-: iltica *kitlürdiler* 70b/4-5

tur-: *bul tur-ur* 57b/1, *fazileti tur-ur* 54b/2, *étegide tur-ur* 67b/5

Birleşik Fiiller

İki Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Yeterlilik Fiilleri

-al-: *oķu-y-al-ma-sa* 78b/3-4, *tebre-t-al-madı* 70b/2-3

Süreklilik Fiilleri

-a-: *bar-a-dur* 61a/4-5, *kıl-a-dur* 66a/3, *ayt-a-kir-in* 68b/1-2

Kuvvetlendirme ve İhtimal/Bildirme Eki

-dir, +dur, +dür: *eşit-ip-dir-ler* 56a/3-4, *ayt-kan+lar+ıñız+dur+miz* 72b/4, *bar+dur* 55b/2, *bul+dur* 75a/5-6, *haķ+dur* 74b/4, *nûr+dur* 61a/6-61b/1, *ķoy-up-dur-lar* 68b/3-4, *oķsa-p-dur* 61a/5-6, *köp+dür* 57a/6, *şehr+dür* 55b/4

-dü: *kil-tür-üp-dü-ler* 65b/1

Morfolojik olarak eser incelendiğinde klasik dönem ve kalsik sonrası Çağatayca özelliklerini yansıttığını görmekteyiz. Mesela, yazmada birden çok heceli isimlerin sonunda yer alan “G” sesi varlığını korumaktadır (*ulu+ġ* 70a/6). ET topluluk sayıları yapan +AgU(n) eki (Tekin, 2016: 123) klasik sonrası Çağataycada +Av şeklindedir (ék+ev+len 71b/2). El yazmasında görülen ve üzerinde durulması gereken bazı morfolojik hususiyetler şunlardır:

-Alek (*ķoy-a+lek* 70a/4-5) zarf fiil ekinin kullanılması. Çağatayca kaynaklarda böyle bir zarf fiil ekine rastlanmamaktadır. Ekin Kırgız Türkçesinde özgü olduğunu belirten Çengel ilgili eke gelecek zaman bildiren sıfat fiiller arasında yer vermiştir (Çengel, 2005: 301). S. Tolkun ise bazı sıfat fiil ekleri gibi hâl ekleri ile birleşerek zarf fiil görevi üstlendiğine pek rastlanmamakla birlikte nadiren de olsa zarf fiil olarak kullanıldığını vurgulamaktadır (Tolkun, 2006: 173).

Çağataycada “sor-” fiili daha yaygın olarak kullanılmaktayken metinde günümüz Kırgız Türkçesinde de kullanılmakta olan “sura (sora)” fiili kullanılmıştır ve bu fiil “sur-a-” biçimindedir (Oruzbayeva, 2000: 269).

Çağataycada çokluk eki “-lar”dır (Eckmann, 2009: 65). Bununla birlikte Türk dillerinde işteş eylem de çokluk bildirir, Kırgız Türkçesinde olduğu gibi bazen de çokluk eki olarak kullanılabilir. Metinde bu ekin

bir yerde işteş eylem görevinden daha ziyade çokluk eki olarak kullanıldığı görülmektedir. *al-ış-ıp* 75a/3

Çağataycada zamir “n”si bulunmamaktadır. Oysa bazı kelimelerde Oğuzca etkisiyle zamir “n”si görülür. *tününde, gününde, boynundan* (Kara 1998: 133). El yazmasında iki kullanım bulunmaktadır.

ET’de -(I)g olan belirtme durumu eki Oğuzcada “g” erimsi ile “I” hâlini almıştır (Korkmaz 1972: 441). Çağataycada bu ek “-nI” iken bazen “-I” olması Oğuzca etkisiyledir (Kaymaz 2004: 205). El yazmasında *barça+lar+ı* 59b/3, *kişi+yi* 78a/6 gibi örneklerde bu eke rastlanmaktadır.

Çağataycada yönelme durumunda “-GA” iken Çağatayca pek çok metinde olduğu gibi Oğuzca etkisiyle “-A” da görülmektedir. El yazmasında Oğuzca yönelme durumu eki olan “-A” bir örnekte -e olarak görülmektedir. *ziyâret+e* 74b/5

Çağataycada -GAN, -Kan olan sıfat fiil ekleri yerine, Oğuzcanın etkisiyle -An sıfat fiil eki de bazı metinlerde görülebilir (Eker 2012: 72, Kaymaz 2002: 156). El yazmasında *ér-en+ler* 77a/2 sözcüğünde bu ek görülmektedir. Bununla birlikte EAT’inde de az da olsa -ğan/-gen eki görülmektedir (Korkmaz 1995: 252).

4. Sonuç

Türk İslam edebiyatında çok geniş bir yazım alanı olan ve belli bir yazım şekli bulunmayan fazilet-nâmelerden bir kısmı şehirleri tanıtmaktadır. Bu şehirler daha çok İslam tarihinde önemli yeri olanlardır. Kırgızistan’ın güneybatısında yer almakta olan Oş şehri hakkında da böyle bir Çağatayca el yazması bulunmaktadır ve eser Risale-yi Hayru’l-Buldan olarak adlandırılmıştır. Eserin yazarı belli olmakla beraber yazıldığı tarih, yer hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır.

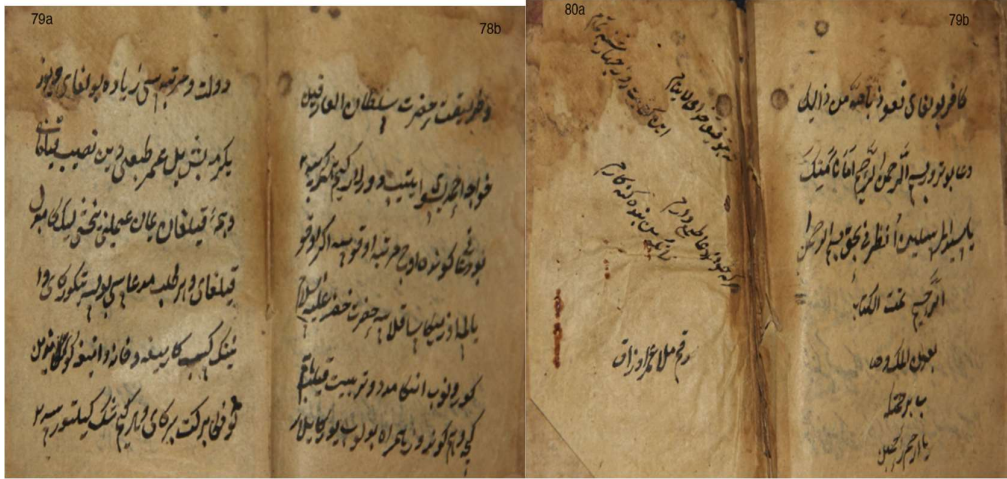
Ses bilgisi bakımından metin incelendiğinde eserin Çağataycanın genel hususiyetlerini taşıdığı; ancak bu dönemde oluşmuş olan bazı ses olaylarının metinde bulunmadığı görülmektedir (t>d: *tağ* 58b/1, *tağ* 66b/2). ET “*sub*” Çağataycada “*suv*” olmuş iken metinde bir yerde “*suy*” şeklinde bulunmaktadır. Yazmada Oğuzca unsur olan yuvarlaklaşmaya da rastlanmaktadır. *ilgerü* 60a/1, *êşittik* 60a/1-2, *tuymasınlar* 63b/1vb.

Zamir n’sinin kullanılması, belirtme dururumu eki olarak “I”nın da kullanılması, yönelme durumu eki olarak “-GA” yanı sıra “-e”nin de kullanılması, sıfat fiil eki olarak “-GAN” yanı sıra “-en”in de bulunması metindeki Oğuzca unsurlardır.

“*sor-*” fiili yerine, günümüz Kırgız Türkçesinde de kullanılmakta olan “*sura-*” filinin kullanılması, günümüz Kırgızcasında olduğu gibi “-ış” işteşlik ekinin çokluk eki olarak kullanılması ve yine Kırgızca bir hususiyet olan “-AleK” zarf fiilin kullanılması göz önünde bulundurulduğunda ve metnin yazıldığı coğrafya dikkate alındığında metnin yazarı veya müstensihinin Kırgızca bilen bir kişi olma ihtimali yüksektir.

Tıpkıbasım örneği

Kaynakça

- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. Kesit, İstanbul.
- Brudniy, D., Eşmambet, K., (2017). *Kırgız Masalları ve Efsaneleri*. (Çev. Buyar, C., Ragibova, İ.). Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Buyar, C., (2019). *İpek Yolu Üzerinde Tarihî Bir Şehir: Oş*. Kırgızistan Araştırmaları 2019, BYR Publishing House, Bişkek.
- Cumagulov, Ç., (2001). *Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çelik, F., (2020). Kırgızca ve Güney Sibiry Türk Lehçelerinde Ses Uyumunun Tipolojisi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt 6, Sayı 14, ss. 470-490.
- Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Akçağ, Ankara.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Kesit, İstanbul.
- Eker, Ü., (2012). Seyyid Kasımî'nin Destanlarında Görülen Eski Anadolu Türkçesi Etkisi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat fakültesi*, 2,2, ss. 63-84.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati (Giriş, Metin, İndeks)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.
- Kara, M., (1998). Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar. *Bilig /7 Güz*, Ankara, ss. 131-135.
- Kaymaz, Z., (2002). Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 139, Ağustos, İstanbul, ss. 155-162.
- Kaymaz, Z., (2004). Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine. *Amancolovskie çteniya*, Öskemen, Kazakistan, ss. 204-210.
- Korkmaz, Z., (1972). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Bilimsel Bildiriler*, TDK, Ankara, ss. 433-446.
- Korkmaz, Z., (1995). *Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi*. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, TDK, Yay. 629, Ankara, ss. 241-253.
- Rısbaev, S., Batırkulova, A., Uraimov, K., İbragimov, K., Mukambetova, A., Madumarov, M., (2016). *Ala-Too Ulamışları*. *Biyiktik Plyus*. 2. Cilt, Bişkek.
- Tekin, T., (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları, Ankara.
- Tolkun, S. (2006). Kırgız Türkçesinde -A elek Partisibi (Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-Fiil Eki). *KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, Bişkek, ss. 167-176.
- Ünal, İ.H., (2000). Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler Ve "Hayru'l-Buldan" Risalesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (1), ss. 67-90.
- Ünlü, S., (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Yıldırım, A., & Şims,ek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Arastırma Yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K., (2017). *Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname*. *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Bilecik, ss. 366-381.
- Yürümez, R. (2020). *Çağatay Şairi Harâbâtî'nin Fakr-Namesi (İnceleme, Çeviri, Dizin, Ek Dizin, Tıpkıbasım)*. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı*, Bişkek.

İnernet adresleri

URL1: <https://runivers.ru/doc/historical-journal/article/?JOURNAL=&ID=479416> (15.11.2021)

URL2: stat.kg (08.11.2021)

URL3: Erdoğan Akkan, "Kirgizistan", TDV İşlâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizistan#1> (08.11.2021).